

Қўлёзма ҳуқуқида

ЖУМАЕВ Акрам Гаффорович

УДК 809.437.5—3(091)

XV АСР ЎЗБЕК НОМАЛАРИ ТИЛИ ЛЕКСИКАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

10.02.02 — Миллий тиллар (ўзбек тили)

Филология фанлари номзоди илмий даражасини
олиш учун ёзилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Иш Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тилшунослик институтининг ўзбек тили тарихи бўлимида бажарилган.

Илмий раҳбар — филология фанлари доктори, профессор
Ш. ШУКУРОВ.

Расмий оппонентлар — филология фанлари доктори,
профессор Ҳ. О. ДАДАБОЕВ,

филология фанлари номзоди, доцент
З. ҲАМИДОВ.

Етакчи муассаса — Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти эски ўзбек тили ва ёзуви кафедраси.

Ҳимоя ЎзР ФА Тилшунослик институти қошидаги Д 015.31.21 рақамли докторлик илмий даражасини бериш учун ихтисослаштирилган кенгашнинг 1994 йил « . 9 . » декабрь соат . 14 . да бўладиган мажлисида ўтказилади. Манзил: Тошкент, 700170, И. Мўминов кўчаси, 9.

Диссертация билан ЎзР ФА Асосий кутубхонасида танишиш мумкин. Манзил: Тошкент, 700170, И. Мўминов кўчаси, 13.

Автореферат 1994 йил « . 9 . » . . *ноябр* . да жўнатилди.

Ихтисослаштирилган кенгаш илмий котиби,
филология фанлари доктори

Э. А. УМАРОВ

Мавзунинг долзарблиги. Эски ўзбек тилида яратилган ёзув ёдгорликларининг тил хусусиятларини ўрганиш ўзбек тилшунослигининг энг муҳим масалаларидан биридир. Ўзбек тилига давлат меқоми берилгандан сўнг қадимги ёзма обидаларга бўлган қизиқиш ҳам бирмунча кучайди, эски ўзбек тилида яратилган асарлар тили, хусусан, лексикасини ўрганишга айрича эътибор берила бошлади. Ўтган даврлар мобайнида ҳам тарихий лексикология бўйича салмоқли ишлар амалга оширилган бўлса-да, тарихий манбалар тилини қиёсий таҳлил этишга етарлича аҳамият берилгани йўқ. Бу маънода ХV асрнинг биринчи ярмида яратилган ўзбек номалари тили лексикасини қиёсий таҳлил этиш ўзбек тили сўз бойлигининг шаклланиш ва ривожланиш йўллари очиқ беришда ва шу борадаги айрим мунозарали масалаларга ойдинлик киритишда ўзига хос аҳамиятга эга бўлиши муқаррар.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Тадқиқотнинг мақсади ХV асрнинг биринчи ярмида яратилган ўзбек номалари лексикасини қиёсий таҳлил қилиш ва ҳар бир номанинг ўзига хос луғавий хусусиятлари ҳақида тилшунослик ғанининг ҳозирги йўқларига асосланган ҳолда илмий хулосалар чиқаришдир. Шу мақсаддан келиб чиқиб, тадқиқот олдида қуйидаги вазифалар қўйилди:

- "Латофатнома", "Дахнома" ва "Таашшукнома" асарларининг қўлёзма нусхаларини ўрганиб чиқиш ва уларнинг замонавий нашрларига киритилиши зарур бўлган тузатишларни аниқлаш;
- Номаларда ишлатилган сўзларнинг асл манбаларини аниқлаш;
- Номалар тили лексикасининг ҳозирги ўзбек тили лексикасидан фарқланувчи жиҳатларини тайин этиш;
- Ҳар бир нома лексикасидаги хусусий ҳолатларни белгилаш;
- Номаларда ишлатилган сўзларни шакл ва маъно хусусиятларига кўра гуруҳларга ажратиш;
- Номалар тили лексикасининг эски ўзбек адабий тили бойлигида тутган ўрнини аниқлаш.

Тадқиқот методлари (усуллари). Ишнинг асосий мақсади ХV ғандийнинг "Латофатнома", Ёсуф Амирийнинг "Дахнома" ва Сайди Аҳмадининг "Таашшукнома" асари тили лексикасининг қиёсий таҳлили бўлганлиги учун унда асосан қиёсий методдан фойдаланилди.

номалар тилининг ўзига хос хусусиятларини аниқлашда бу асарлар каллиграфия туркий тил ҳамда эски ўзбек тили ёзуви ёзмаликлари билан ҳам солиштирилди. Бу усул номалар тилидаги сўзларнинг қўлланиш даврини белгилашга имкон берди. Шунингдек, янги тарихий, тавсифий ва статистик методлардан ҳам фойдаланилди.

Тадқиқот манбалари. Тадқиқотимиз манбаини XV асрнинг бешинчи ярми ўзбек тилида битилган "Дахнома" (ДН), "Даттафатнома" (ДН) ва "Таашшукнома" (ТН) асарлари ташкил этади¹.

ДНнинг ҳам, ТНнинг ҳам ҳозирча араб ёзувида кўчирилган ягона қўлёзма нусхаси мавжуд бўлиб, булар Британия музейида сақланаётган Add. 7914 рақамли маъмуа таркибига киритилган. ТН асари ушбу қўлёзмасининг фотосурати А.М.Щербакнинг асар ҳақидаги тадқиқотига илова қилинган². ДН қўлёзмасининг фотосурати ЎЗР ФА Ҳ.Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти хазинасида 6208 рақами билан сақланади. ДНнинг ҳозир тўртта қўлёзма нусхаси маълум бўлиб, булар Кобул, Истанбул ва Лондон шаҳарларида сақланади. Кобул нусхаси уйғур ёзувида, Истанбул ва Лондон нусхалари араб ёзувида кўчирилган. Кейинги йилларда Э.И.Фозилов ДНнинг тўла матнини ҳозирги ёзувдаги транскрипция асосида нашр қилдирди³. Э.И.Фозилов нашри асарнинг Кобул нусхасига асосланган бўлиб, Истанбул ва Лондон нусхалари ҳам ҳисобга олинган⁴.

Бизнинг тадқиқотимизга ДН ва ТНнинг Британия музейидаги қўлёзма нусхаси асос қилиб олинди, ДН бўйича эса Э.И.Фозилов нашридан фойдаландик.

Ишнинг назарий ва амалий аҳамияти. Ишда ДН, ДН ва ТН асарларига Алишер Навоийга қадар мавжуд бўлган ўзбек тили намунаси сифатида қаради. Шу маънода тадқиқот ўзбек тилишунослиги, хусусан, унинг тарихий лексикологияси учун ўзига хос илмий-назарий аҳамият касб этади. Бундан ташқари, мазкур иш ўзбек тили ва бошқа туркий тиллар дугат бойлигининг тараққиёт

¹ Кейинги уринларда "Дахнома"ни ДН, "Даттафатнома"ни ДН, "Таашшукнома"ни ТН деб курсатамиз.

² Щербак А.М. Та'ашшук-наме (Текст, перевод, факсимиле) Письменные памятники Востока. — М., 1980.

³ Ходжаиди. Даттафат-наме (Книга о красоте). Введение, транскрипция текста, перевод, глоссарий, грамматический указатель. Э.И.Фозилова. — Ташкент, 1976.

⁴ Уша асар. — I4-бет.

эга бўлган. Номалар тилида уша давр бадий адабиётида исти-
фода этилган мўғулча, хитойча, санскритча, юнонча сўзлар
хам учрайди (Ишмизнинг тадқиқот манбаи бўлган номаларда бу-
лар куда кам сонни ташкил этганлиги учун уларни алоҳида аф-
рега кўрсатмадик). Бундан ташқари, номалар тилида икки ёки
уч тил манбаи асосида ҳосил бўлган сўзлар ҳам мавжуд.

Туркий сўзлар қатлами. Номалар тилида асл туркий сўзлар
лексик қатламнинг катта қисмини ташкил этади. Бироқ қадимги
туркий сўзларнинг қўлланиши жиҳатдан номалар тили бир-бири-
дан фарқланади. Масалан, ЛНда кўплаб туркий сўзлар ишлатил-
ган бўлса, ЛН ва ТН асарларида уларнинг эски ўзбек тилидаги
муқобилини учратамиз ёки ЛНда ишлатилган баъзи туркий сўз-
лар ЛН ва ТН асарларида учрамайди. Номалар тилида ишлатилган
қадимги туркий сўзларнинг аксарият қисми умумтуркий лексик
доирада ҳозиргача сақланиб келаётган бўлса, айримлари фонетик
ўзгаришлар билан етиб келган, баъзилари эса унутилган
сўзлар қаторидан ўрин олган.

Номалар тилида айрим туркий сўзларнинг бир неча фонетик
вариантларини учратиш мумкин. Кўмладан, ЛНда қ ёки ғ ундоши
билан тугалланган оёқ // оёғ, ёзуқ // ёзуг, янғлиқ // янғлиғ, ёруқ //
ёруғ каби сўзлар мавжуд. ТНда баъзи сўзлар п ёки ф ундоши
билан ёзилган: тупроқ // туғроқ. ЛНда айрим сўзлар қ ёки ғ ун-
доши билан, баъзи сўзлар т ёки ч ундоши билан ёзилган: яноқ //
яноғ, камуқ // камуг, нетуқ // нечуқ каби. ТНда баъзи сўзлар у
ёки и ундоши билан ёзилган: тегру // теғри.

Туркий қатламнинг тарихий тавсифи. Номалар тилидаги сўз-
ларнинг баъзилари уша давр шевалари учун хос бўлиб, ҳозирги
ўзбек адабий тилида ўзининг муқобилига эга эмас. Номаладаги
бир туркум сўзларни "Аттухфатуз закиятун фил луғатит туркия"
асаридаги сўзлар билан қиёслаганимизда, улар ўртасидаги қуйи-
даги ўхшашликларга дуч келдик. Масалан: кената – "қўққисдан",
қосик – "қамчилик", чав – "овоза" сўзлари ЛНда қандай маънода
ишлатилган бўлса, "Аттухфа" асарида⁵ ҳам айнан уша маънода
айд этилган. Ўқорида келтирилган мисолларни "Девону луғотит
урк" асаридаги маълумотлар билан солиштирганимизда, қуйида-

⁵ Аттухфатуз закиятун филлуғатит туркия (Туркий тил (қип-
чак тили) ҳақида нома) ...

гича ўхшашлик ва фарқлаш маълум бўлди. Бу асарда иски ва чар сўзлари юқорида кўрсатишган маъноларга⁶ келтирилган бўлса, қайд этилган маънодаги кената сўзи учрамайди.

Тўнда қўлланган асар – "кўп", қуддусча – "хизматкор" сўзлари қадимги ёзмада, шундан, "Девону луготит турк"да қайд қилинмаган. Асар, қуддусча сўзлари тўнда бу асарда уларнинг маъносини ифодаловчи талим, табуги сўзлари келтирилган⁷.

Ҳозирги ўзбек тилида унутилган сўзлар. Девонао 7тиси билан тилининг лугавий таркиби янги-янги сўзлар билан бўлиб боради, шу билан бирга, айрим сўзлар эскиради ва унутилади. Бунда сўзлар номалар тилида ҳам учрайди. Бироқ номаларда ишлатилган ва ҳозирги ўзбек тили учун унут хисобланган сўзларнинг баъзилари қардош туркий тилларда ва ўзбек тилининг баъзи шеваларида худди ўша шаклда ва маънода сақланиб қолган. Бундай сўзлар ДН ва Тўндагига қараганда ЛНда кўпроқ учрайди. Бу эса Ҳафизий асарининг қадимги туркий сўзларга бўйлигидан далолат беради. Қўнда шундай сўзлардан айримларини келтирамиз:

Кената – "тўсатдан, қўқисдан, қўпмаганда":

Кената тушти бу савдо бошича,

Қим элтай тўралаб Ҳорун қожина (ДН, 232а).

Совул – "ўчмоқ, сўнмоқ":

Иноят субҳидин совулғусидир,

Даводам шамътек сўзу гудозинг (ДН, 260б).

Кената сўзи "Аттухфа" асарида⁸ Амирий қўллаган маънода қайд этилган. Совул сўзи эса қадимги туркий тилда кенг қўлланган бўлиб⁹, эски "ўзбек адабий тили даврига келиб унинг ишлатилиши кескин камайган. Кената, совул сўзлари нафақат ҳозирги ўзбек адабий тили, балки эски ўзбек адабий тили учун ҳам унутилган сўзлар хисобланади. ЛНда қўлланган илд ("оллоҳ") текув ("ҳар қандай, ҳар қайси, ҳар бир"), талим ("кўп"), зугак ("машаққат"), Тўнда ишлатилган чав ("овога") ваби сўзлар ҳам ҳозирги ўзбек адабий тилида унутилган сўзлар қаторидан ўрин олган.

⁶ Девону луготит турк: Индекс-луғат Ғ.Абдураҳмонов ва С.Муталлибов иштироки ва таҳрири остида. –Тошкент, 1967. –41, 319-бетлар.

⁷ "Ша асар. –240, 260-бетлар.

⁸ Аттухфатул закияту биллугратит туркия. –43-бет.

⁹ Древнетюркский словарь. –Л., 1969. –С.492.

Ҳозирги ўзбек адабий тилида шакли ўзгарган сўзлар. Ху
аср ўзбек номалари тилини қиёсий таҳлил қилиш шунга кўрсатади-
ки, ушбу асарларда қўлланган туркий сўзлар турли шеваларга
мансублиги билан ҳам бир-биридан ажралиб туради. Бу ҳол асар-
лар тилида муаллифлар яшаб ижод этган юғрофий ўрин, итимо-
ий шарт-шароитнинг акс этганлигидир. Биз номалар тилини қиё-
сий таҳлил этишда диалектага характердаги фонетик ўзгаришлар-
га ва тарихий жараёндаги шаклий ўзгаришларга алоҳида эътибор-
ни қаратдик.

Ҳозирги ўзбек адабий тилидаги эзгу сўзининг эдгу кўрини-
ши Хўжандийнинг ДН асарида келтирилган. Бу эса XII-XIV асрлар-
да Ўрта Осиё туркийсида $d > z$ фонетик ўзгариши содир бўлганли-
гининг натижасидир¹⁰. ДНда "кўйлак" сўзининг кўнглак шакли уч-
райди. ДН ва ТНда эса кўнглак сўзи ўрнида форсча пирохон сўзи
ишлатилган. Кўнглак бу сўзнинг қадимий шакли бўлиб, XVI аср-
га қадар шу шаклда қўлланган. Ҳозирги ўзбек тилида бу сўз
"кўйлак" шаклида ишлатилади.

ДНда ишлатилган сағизгон ("ҳакка") сўзи ҳозирги ўзбек ти-
лига $s > z$ фонетик ўзгариши билан зағизгон шаклида етиб келган.

ТНда "чарчамоқ, хоримоқ" маъноларида ишлатилган ар- бейли
қадимги туркий ва эски ўзбек тилида "чарчамоқ, толмоқ" маъно-
ларида қўлланган. Бу сўз ҳозирги ўзбек тилига хори- шаклида
етиб келган. Бу ҳол ушбу сўзнинг бошидаги "а" товушининг "ха"-
га ўтиш даври билан боғлиқ.

Ўзлашма сўзлар қатлами. Форсча сўзлар. Ўрта Осиёда фор-
сийлар ва туркийларнинг жуда қадимдан бирга яшаб ижод этиб
келганлиги бизга тарихдан маълум. Эрамиздан аввалги II-I аср-
лардаёқ Еттисув ва Сирдарё бўйларида туркий уруғ ва қабила-
лар билан эроний этник гуруҳлар ўртасида алоқа ва қўшилиб ке-
тиш ҳоллари юз бера бошлаган¹¹. Табиийки, ана шундай вазият-
ларда, яъни туркий ва эроний элатларнинг бир-бирига булган му-
носабатлари оқибатида бу икки халқнинг тиллари ўртасида ҳам
бир-бирига сўз бериб сўз олиш ҳодисаси рўй бериши муқаррар
эди. Туркий ва форсий тиллар ўртасидаги яқин муносабатларнинг

¹⁰ Шербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текс-
тов X-XIII веков из Восточного Туркестана. -М.-Л., 1961. -С.23.

¹¹ Ветматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қат-
ламлари. -Тошкент, 1985. -105-бет.

эки эллик хар эки тилинг бойлиги олиб келган.

Эски ўзбек адабий тили даврида туркий тилга форс тилидан кўпга сўзлар ўзлашиб ўтади. Текширилаётган номаларнинг ёзилиш вақти ҳам худди шу давога тўғри келади. Эски ўзбек адабий тилига, жумладан, номалар тилига ўзлашган форсий сўзларнинг бир қисми ўз ҳолида ёки баъзи фонетик ўзгаришлар билан ҳозирги ўзбек тилига етиб келган бўлса, айримлари ҳозирга келиб ишлатилиш доираси тоғайган ёки унутилган сўзлар қаторидан ўрин олган. Масалан, ДНда ишлатилган ғўрбиз ("мард, пахлавон"), дарёб ("фировонлик, хурсандлик") каби сўзлар борки, улар фақат ДН асарида тааллуқли бўлиб, шу давода яратилган бошқа асарларда учрамайди. Ғалсий девонида форсча дарёб сўзининг —да қўшимчасини олган феъл шакли қайд қилинган¹². Бундан ташқари, номаларда қўлланган яна бир гуруҳ форсий сўзлар борки, улар бу асарлар тилида алоҳида маъно касб этган. Масалан, рўдор сўзининг форсча маъноси "серосув", "тилвадор, ялтироқ", лекин у номаларда "тиник" маъносини ифодалаган:

Ўқудум лаълитек бир шеъри рангин,

Латифу рўдору тархи сангин (ДН, 2696).

Арабча сўзлар. Арабча сўзларнинг туркий тилга, жумладан, эски ўзбек тилига фаол равишда кириб келиши асосан XII–XIII асрлардан бошланганлиги маълум. Бу арабларнинг Ўрта Осиёни забт этиб, шу ҳудуддаги маҳаллий ёзувлар ўрнига ўз ёзувини жорий қилиб, диний, илмий ва бошқа ёзишмаларни араб тилида олиб бора билишлари билан борлиқ ҳодисадир. Эски ўзбек адабий тили даврида туркий сўзларнинг арабча маънодошларини қўллаш кенг тус олган. Бу адабий анъана туфайли XIV–XV асрлардаги ўзбек тилида араб тили лексикаси сазиларли катламни ташкил қилган¹³. Номалар тилига ўзлашган арабча сўзларнинг аксарият қисми нарса ва ҳодисалар, мавҳум ва диний тушунчалар, афсонавий ва тарихий шахслар номлари билан борлиқ бўлган атамалардир. Номаларда қўлланган арабча сўзларни ҳозирги ўзбек адабий тили нуқтаи назаридан олиб қарайдиган бўлсак, шунга гувоҳ бўламизки, уларнинг

¹² Рустамов М. Ғалсий девони тилининг лексикаси: Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. —Тошкент, 1992. —75-бет.

¹³ Боровков А.К. О языке узбекской поэзии. Общественные науки в Узбекистане. —1961, №10. —С.42–43.

кўпчилиги ҳозирги ўзбек тилига ўзгаришсиз ёки тузъий ўзгариш-
ла билан етиб келган бўлса, баъзиларининг ишлатилиш доираси
торайган ёки умуман сақланиб қолмаган. Масалан, ДНда ишлатил-
ган маъҳар ("шон-шухрат"), хат ("мўй, хотин-қизларнинг ёқои
лаби устидаги туклар"), нисо ("даража, миқдор"), қудсий ("фа-
ришта") ёки ДНдаги авсо ("таърифлар, мактовлар"), муоҳам
("яширин"), сабуҳий ("эрталаб оллоҳни эсга олувчи"), хулди
("жаннат"), ТНдаги анфус ("шухрат, овоза"), давх ("дунё, олам,
борлик"), кийлу қол ("гап-сўз, овоза") каби сўзлар ҳозирги ўз-
бек тилида сақланмаган.

Ҳозирги ўзбек адабий тилида номаларда қўлланган баъзи
арабча сўзларнинг маъноси торайган. Масалан, унво сўзи ДНда
"дебоча, сарлавҳа" каби маъноларни ифодалаган бўлса, ҳозирги
ўзбек тилида бирор иш, фаолият соҳасидаги хизмат ёки мутахас-
сислик даражасини белгилувчи махсус таъсис қилинган ном маъно-
сида қўлланади.

Мазкур номаларда қўлланган айрим арабча сўзлар ҳозирги
ўзбек тилига баъзи фонетик ўзгаришлар билан етиб келган. Маса-
лан, набот – новбот, санубар – санобар.

XV аср ўзбек номаларида араб тилидан ислом таъсирида ўз-
лашган айрим диний, тасаввуфий сўзлар ҳам қўлланган. Бундай
сўзлар баъзан ўз маъносида, баъзан эса кўчма маънода ишлатил-
ган. Бу тоифадаги сўзлар ТН ва ДНда нисбатан кўпроқ учрайди.
Масалан, ваз-зуҳро – "чошгоҳ вақтига қасам, қуёшнинг чошгоҳ
вақтидаги кўриниши", вал-лайл – "тун билан қасам, тун каби
қоронғу" сўзлари Қуръони карим сураларидан олинган иқтибос-
лардир.

Номалар тили лексикасининг мавзуй гуруҳлари. Ўзбек но-
малари тилида арабча, форсча сўзлар ҳам салмоқли ўрин тутуши-
ни кўриб ўтдик. Бундан ташқари, номаларда мўғулча ясақ "ас-
кар", ясавул "интизом сақловчи", яроқ "қурол-аслаҳа", сўғдча
учмоқ "жаннат", акун "дунё", санскритча черик "лашкар", хитой-
ча ингу // йингу "дур, марварид", чанг "чолғу асбоби" каби сўз-
лар ҳам қўлланган. Лекин номаларда бундай сўзлар кам миқдорни
ташкил этганлиги учун ишимизда уларни алоҳида мавзуй гуруҳлар-
га ажратмадик.

XV аср ўзбек номаларида турли мавзуй гуруҳларга оид сўз-
лар қўлланган бўлиб, улардаги барча генетик қатламларга ман-

ДН), руй "юз" (ДН), чин "соч гажаги" (ДН), ораз "юз" (ДН,ТН,ДН), басар "кюз" (ТН), жабин "манглай" (ДН) ва бoshқалар.

11. Ичимлик, емиш ва уларга дахлдор сўзлар: бал (ДН,ДН), чоғир (ДН), май (ДН,ТН,ДН), бода (ДН,ТН), мул "май"(ДН), куб "май солинадиган сопол идиш" (ДН), сахбо "қизил май" (ДН), шароб (ДН,ДН), шахд "асал" (ДН) ва бoshқалар.

12. Турли тармоқларга оид предметлар ва уларнинг қисмлари ни атовчи сўзлар: кўзгу (ДН,ДН), ярмоқ "бугдой" (ДН), тағма "тамга" (ДН), абришим "ипак" (ДН), заврак "қайик" (ДН), шат - ранж "шахмат" (ДН,ДН), жадвал (ДН), микроз "қайчи" (ДН), мухо (ДН) ва бoshқалар.

13. Тибиётга оид атамалар: иг "касаллик, дард" (ДН), ағриғ (ДН), тўтиё (ДН,ДН), мушк (ДН,ДН,ТН), нофа "мушкка ўхшаш хушбўй нарсa" (ДН), захм "яра" (ДН), табиб (ДН,ДН), жарохат(ДН) ва бoshқалар.

14. Мансаб, даража, қасб-хунао ва машғулот номлари: оёкчи "соқий" (ТН), доруға "шахар бoshлиғи"(ДН), кулдукча "хизматкор" (ТН), йировчи "ашулачи" (ДН), гаррой "кул"(ТН), чабуксувор (ДН), дабир "котиб" (ТН), қосид "хабарчи" (ДН), ғаммоз "айғокчи" (ДН) ва бoshқалар.

15. Иншоот ва унинг қисмлари номи: эв "уй" (ДН,ДН), қабуқ "эшик, дарвоза" (ДН), урда (ДН,ТН), ошён (ДН), дарвоза (ДН), зиндон (ДН), висок "уй"(ДН), сур "қўрғон, қалъа" (ДН), хаварноқ "афсонавий қалъа" (ДН), сирр "қаъба" (ТН) ва бoshқалар.

16. Атроф муҳитни ўраб турувчи объектларнинг номлари: тенгиз (ДН), тоғ (ДН), урам (ДН), куҳ-и хайбар (ТН), роҳ (ДН), дарё (ДН,ДН), баҳр "дарё, денгиз" (ДН,ТН,ДН), ақба "тоғ йули" (ДН), қоф "тоғ" (ТН) ва бoshқалар.

17. Чолғу асбоблари, куйлар ва уларга дахлдор сўзлар: йир "ашула"(ДН), кук "куй"(ДН), кўбуз (ДН,ТН), барбат "удга ўхшаш 8 торли қадимий чолғу асбоби" (ДН,ДН), чарона (ДН,ТН,ДН), руд "торли асбоб" (ДН), адвор "муסיқа назарияси"(ДН), уд (ДН), нафир "сурнай" (ДН) ва бoshқалар.

ДН, ТН, ДН асарларида қўлланган сўзлар диссертацияда 26 та мавзуний гуруҳга ажратилди. Оқорида буларнинг асосийларигина кўрсатиб ўтилди.

Мазкур мавзуний гуруҳларнинг генетик таҳлили шунини кўрсатадики, хайвонлар, қушлар, хашаротлар ва уларга дахлдор сўзлар,

астрономик ўлчов бирликлари, инсон танаси қисмлари каби мавзуй гуруҳларда ишлатилган сўзларнинг аксарият қисмини туркий сўзлар ташкил этади. Боғдорчилик терминлари ва ўсимликлар номи, тиббиётга оид атамалар, ранг, маза-таъм ва ҳид билдирувчи сўзлар каби мавзуй гуруҳларда кўпроқ форсча сўзлар учрайди. Фалсафий, диний ва мавҳум тушунчаларга оид сўзларнинг асосий қисмини арабча луғавий бирликлар ташкил қилади. Номаларда қўлланган туркий, форсий ва арабий сўзлар хусусида қуйидагича статистик хулоса чиқариш мумкин:

ЛНда туркий сўзлар 42-44 ғоизни, ғорсий сўзлар 20-22 ғоизни, арабча сўзлар 35-37 ғоизни ташкил қилади.

ДНда туркий сўзлар 35-36 ғоизни, ғорсий сўзлар 23-25 ғоизни, арабча сўзлар 38-40 ғоизни ташкил қилади.

ТНда туркий сўзлар 32-35 ғоизни, ғорсий сўзлар 25-28 ғоизни, арабча сўзлар 35-36 ғоизни ташкил қилади.

Диссертациянинг "Номалар тилининг лексик-семантик хусусиятлари" деб номланган иккинчи бобида номалар тилидаги кўп маъноли сўзлар, маънодош сўзлар, шаклдош сўзлар ва зид маъноли сўзлар таҳлил қилинди.

Кўп маъноли сўзлар (Полисемия). Маълумки сўзларнинг янги маънолар билан бойиб бориши кўпгина сўзларда кўзга ташланадиган қонуний ҳодисадир. Чунки сўзга кейинчалик юкланган янги маъно лексик бойликка тилда пайдо бўлган янги сўз каби ҳисса қўшади, тилни ривожлантиришга хизмат қилади¹⁴. Полисемантик сўз қанча кўп маънога эга бўлмасин, бу маънолар ўзаро боғланган бўлади. Худди шу хусусият полисемантик сўзларни омонимлардан фарқлайди¹⁵. Полисемияни юзага келтирувчи ҳодисалардан асосийлари метонимия, метафора ва синекдохадир¹⁶.

Эски ўзбек тилидаги кўп маъноли сўзлар масаласи. бир қатор ишларда ёритилган (Б.Бафоев, А.Каримов, М.Раҳматуллаева, И.Носиров, М.Рустамов). Номалар тилидаги кўп маъноли сўзларни таҳлил қилишда биз шу ишларга асосландик.

¹⁴ Муталлибов С.М. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. — Тошкент, 1959. — 167-бет.

¹⁵ Ҳозирги ўзбек адабий тили: I қисм. — Тошкент, 1980. — 106-бет.

¹⁶ Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1960. — С. 53; Аликулов Т. Полисемия существительных: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Ташкент, 1966. — С. 22; Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. — Тошкент, 1975. — 48-бет.

Номалар тилида девоним полисемияни ёзага келтиривчи лексиконий ҳодисалар. Ҳар қандай ёзув ёдгорлик тилида бўлгани каби номалар тилида ҳам сўзлар ўз ва кўчма маъноларда ишлатилган. Бунда, асосатта, ҳар бир асар тилида айрим сўзлар ўзига хос маъноларда учрашини ҳам қайд этиш жоиз.

ЛН, ТН ва ЛН асарлари ишқий номалардан иборат бўлганлиги сабабли маъшуқа образи ва унинг тана аъзолари табиатдаги нарсалар ва ҳодисаларга қиёс қилинади. Бу аса ўз навбатида кўпмаънолик ҳодисасини ёзага келтиради. Масалан, "қимматбаҳо тош" маъносидagi арабча "лаъл" сўзи номаларда фақат "қимматбаҳо тош" маъносиде эмас, балки "маъшуканинг лаъл каби қизил лаби" маъносиде ҳам ишлатилган. Бу бевосита метафора йўли билан маъно кўчишидир.

Метонимия деганда, нарса ва ҳодисалар ўртасидagi зоҳирий боғланиш асосида маъно кўчиши назарда тутилади. Бунда номлари бир-бирига ўтувчи нарса ва ҳодисалар бир макон ёки замонда воқеа бўлади, уларнинг бири сабаб, иккинчиси оқибат ва шу каби бошқа хил боғланишларда бўлиши керак¹⁷. Масалан, форсча жом сўзи ЛНда "илиш, қадаҳ" маъносиде қўлланган бўлса, ЛН ва ТНда "қадаҳ" ва "май" маъноларида ишлатилган. Яъни жомнинг "қадаҳ" маъноси унга қўйилладиган ичкиликни аташ учун асос бўлган.

Синекдоха қисмини англатадиган сўз билан бутунни ёки бутунни англатадиган сўз билан қисмини аташга асосланган маъно кўчишидир¹⁸. Масалан, ЛНда араб сўзи "шахс", "миллат", "мамлакат" каби маъноларда ишлатилган. Бунда араб сўзи қисм сифатида бутунни ҳам ва, аксинча, бутун сифатида қисмини ҳам аташга хизмат қилган.

Номаларда кўп маъноли сўзларнинг қўлланиши. ЛНда Хўжандий қул-фёзлини икки маънода ишлатган. Бунда шоир гулнинг очилишини маъноий маънода инсон табассумига қиёс қилади:

а) "қулмоқ" маъносиде:

Қулар бўлсанг, қиш ичра ёз очилур,

Сочингдан анбару соро сочилур (ЛН, 97-байт).

б) "очилмоқ" маъносиде (гулга нисбатан):

¹⁷ Рустамов М.А. Гадоний девони тилининг лексикаси. -56-бет.

¹⁸ Қарант: Мирзаев М., Усмонов С., Расулов И. Ўзбек тили. -Тошкент, 1970. -24-бет.

Сахар гулгунчаки оламга қудди,

Тор эғзининг кўруб гул гунча бўлди (ЛН, 227-байт).

Шунда сўзларнинг кўпмаънолилиги алоҳида хусусиятга эга. Айниқса, туркий сўзлар бир неча маънода ишлатиладики, бу бево-сита ўз лексик қатламни бойитишга хизмат қилади. Шунда тил сў-зининг икки маъноси келтирилган бўлса, Шунда шонр бу сўзни ҳар хил маънода қўллаган.

Тил сўзининг лексик маънолари ва унинг иштирокида ҳосил бўлган турғун иборалар I-жадвалда акс этган.

I-жадвал

Лексик маънолар : Турғун иборалар:			Ибораларнинг: Асарларда		
			: маънолари : қўлланиши		
			ЛН	ЛН	ТН
1. Нутқ жузби			+	+	-
2. Луғат, лафз			+	+	-
3. Сўз, гап	тил оч-	сўз бошламоқ	-	+	-
	тил тез қил-	аччиқ сўзламоқ	-	+	-
	тил узат-	маломат қилмоқ	-	+	-
4. Ният	тили бир	нияти бир	-	+	-
5. Асир	тил ол-	асир олмоқ (тушмоқ)	-	+	-
	(бер-)				
6. Гап-сўз, овоза	эл тили	одамлар ораси- даги гап-сўз	-	+	-
7. Қаламнинг учи			-	+	-

Маънодош сўзлар (Синонимлар). Ўзбек тилшунослигида сўзлар орасидаги маънодошлик мураккаб масалалардан бири ҳисобланади. Ҳозирга қадар кўплаб мақола ва рисолаларда синонимлар ҳақида фикр юритилган бўлса-да, уларнинг барча қирраларини ёритиб бе-рувчи умумий таъриф ва аниқ бир тасниф яратилганича йўқ. Чу-нончи, Раҳматуллаева қайд этганидек, "эски ўзбек тилида яра-тилган ёдгорликларимизни ўрганиш жараёнида синонимлар бораси-даги мулоҳазаларимиз синонимларга янгича баҳо беришга олиб ке-лиши табиий. Нега деганда, эски ўзбек тилидаги синонимларнинг хилма-хиллигининг ўзи синонимларга янги-янги қондаларни келти-

риб чиқарали" 19.

Номалар тилидаги маънодошлик каторларининг таърибий ва фразеологик товлари:

1. Туркий сўзлар маънодошлиги. Бундай маънодошликнинг номалар тилида қўлланиши бир хилда эмас. Бундан, ДНда шоир туркий сўзларнинг туркий маънодошлигини тоғиб ишлатишга қараёт қилган бўлса, ТН муаллифи туркий сўзларнинг форсий ва арабий маънодошлигини барабар қўллаган. ДНда эса Амирий туркий сўзларнинг арабий маънодошлигидан кенгрок фойдаланган. Масалан: танри, иди, уған (ДН). Шунингдек, бу асарда қатқур ағизлик - таққирлик - сўзи тили каби бирикмалар ҳам маънодошликни таъки қилган.

2. Форсий сўзлар маънодошлиги: тир - халанг, бола - май - мул.

3. Туркий ва форсий сўзлар маънодошлиги: иғилг - хаста, ориғ - пок.

4. Туркий ва арабий сўзлар маънодошлиги: радуз - чўлпоқ-кавқаб, язуқ - қурм.

5. Туркий ва қоришқ сўз ҳамда бирикмалар маънодошлиги: тўдун ой - бадри мунир - моҳи тобон, қиё боқ - назар сол.

6. Арабча ва форсча сўзлар маънодошлиги: ал - рев, шақойиқ - лола, жаммош - шўх.

7. Форсча ва қоришқ сўзлар маънодошлиги: овоза - туфту гўй - қийлу қол.

8. Арабча ва қоришқ сўзлар маънодошлиги: ғалак тақвими - кўк қадвали.

9. Туркий, форсий ва арабий сўзлар маънодошлиги: чоғир - май - саҳбо, энг - рухсор - узор.

10. Туркий, форсий ва қоришқ сўзлар маънодошлиги: хон - подшо - соҳибсарир.

11. Туркий, арабий ва қоришқ сўзлар маънодошлиги: кечар - фоний - бақоси йук.

12. Форсий, арабий ва қоришқ сўзлар маънодошлиги: берафс - вафосиз - меҳри ёлғон - ёлғончи.

Номаларда фразеологик иборалардан ҳосил бўлган синонимлар ҳам мавжуд. Масалан, ДНда шоир идик кўмоқ - кз эвгўмоқ ибора-ларини "воз кечмоқ" маъносида қўллаган.

19 Раҳматуллаева М. Лярик маъшукани ифодаловчи синонимлар Адабий мерос. - Тошкент, 1976, 6-сон. - 6, 9-бетлар.

Кузатишларимиз шунини кўрсатадики, ЛН, ТН ва ДН асарлари муаллифлари синонимларни ишлатишга алоҳида эътибор берганлар ва шу орқали эски ўзбек тили лексикасини бойитишга катта ҳисса қўшганлар.

Шаклдош сўзлар (Омонимлар). Тилнинг лексик-семантик категорияларидан бирини ташкил этувчи шаклдош сўзлар ҳақида кўп ишларда тўхталган бўлса-да, ўзбек тилшунослигида бу масала ҳозирга қадар мунозарали бўлиб қолмоқда.

Номалар тилидаги шаклдошлик муносабатларининг турлари. Номалар тилидаги шаклдош сўзларни шартли равишда олти турга бўлиш мумкин. Улар қуйидаги характерга эга:

Маълумки, дуғавий шаклдошликда сўзлардаги шакл ва маъно ўртасидаги муносабатларнинг бир неча тури мавжуд. Бунда сўзнинг шакли деганда, унинг ҳам ёзувдаги, ҳам талаффуздаги ифодаси, маъноси деганда эса сўзнинг ҳам лексик, ҳам грамматик маъноси назарда тутилади.

1. Икки ёки ундан ортиқ сўзнинг талаффузи ва ёзилиши бир хил бўлиб, лексик ва грамматик маънолари ҳар хил бўлади: **اوت** ўт "мажлис, суҳбат" – **اوت** ўт "ўтмоқ феълининг ўзаги".

2. Шаклдош сўзларнинг талаффузи, ёзилиши ва грамматик маъноси мос келади, бироқ лексик маънолари ҳар хил бўлади: **اياق** оёқ "май, қадах" – **اياق** оёқ "оёқ, бут".

3. Шаклдош сўзларнинг талаффузи, ёзилиши ва лексик маънолари бир хил бўлиб, грамматик маънолари ҳар хил бўлади: **تاش** тош "тошмоқ феълининг ўзаги" – **تاش** тош "ичнинг зидди, ташқари".

4. Шаклдошликка киришган сўзларнинг ёзувдаги ифодаси бир хил бўлиб, талаффузи, лексик ва грамматик маънолари ҳар хил бўлади: **كوب** куб "май сақланадиган сопол идиш, хум" – **كوب** кўп "кўп".

5. Шаклдош сўзларнинг ёзилиши ва грамматик маънолари бир хил бўлиб, талаффузи ва лексик маънолари ҳар хил бўлади: **ير** йир "куй, қушиқ" – **ير** ер "замин".

6. Шаклдош сўзларнинг талаффузи ва грамматик маънолари бир хил бўлиб, ёзилиши ва лексик маънолари ҳар хил бўлади: **ارض** арз "мурожаат" – **ارض** арз "маскан".

Номаларда шаклдош сўзларнинг қўлланиши. Эски ўзбек тилида яратилган шеърятда шаклдош сўзлар жуда муҳим вазифани ба-

жарган. Асардаги маъно ва мазмунни ихчам ифода этиш, асарнинг бадиий қимматини ошириш мақсадида турли шаклдош сўзлардан фойдаланиб, таънислар яратиш анъанага айланган. Бу анъана ўзбек номаларида ҳам ўз аксини топган. Бундай шаклдош сўзларнинг бир туркуми соф туркий сўзлардан, бошқалари арабий сўзлардан, айримлари форсий сўзлардан, баъзилари эса туркий-форсий, туркий-арабий, форсий-арабий сўзлардан ташкил топган. Диссертацияда булар гуруҳларга бўлиб махсус таҳлил этилди.

Табиийки, номалар тилида шаклдош сўзларнинг қўлланиши бир хилда эмас. Масалан, ДНда ишлатилган шаклдошлик ЛН ва ТНда учрамайди. Шунингдек, ЛНдаги шаклдош сўзлар ДН ва ТНда қўлланилмаган. Номалар тилидаги шаклдош сўзларнинг айримлари ҳозирги ўзбек тилида шаклдошлик қаторини ҳосил қилмаслиги ҳам мумкин.

Хуллас, номалар тилида ишлатилган шаклдош сўзлар эски ўзбек адабий тили лексикасини ўрганишда, хусусан, ундаги шаклдошлик қаторларини белгилашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Номаларда ишлатилган шаклдош сўзлардан баъзилари 2-тадвалда кўрсатилди.

Зид маъноли сўзлар (Антонимлар). Эски ўзбек адабий тилидаги антонимлар (зид маъноли сўзлар) ҳозиргача етарли даражада ўрганилган эмас. Ёзув ёдгорликларнинг тил хусусиятлари бўйича олиб борилган тадқиқотларда антонимлар қисман ёритилган, лекин бу борада махсус тадқиқотлар ёхуд монографиялар ҳозирча вуҷудга келгани йўқ.

Номалар тилидаги зид маъноли сўзларнинг таркибий ва генеалогик турлари. Ўзбек номалари тилининг луғавий таркибида шаклдош ва маънодош сўзлар каби зид маъноли сўзлар ҳам маълум бир гуруҳни ташкил этади. Номалар тилидаги лексик антонимларни қуйидаги генетик гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Соф туркий сўзлардан ташкил топган антонимлар: йироқ - явуқ, эгри - туз ва бошқалар.

2. Туркий ва форсий сўзлардан ташкил топган антонимлар: кундуз - шаб, тикан - гул ва бошқалар.

3. Туркий ва арабий сўзлардан ташкил топган антонимлар: қайғу - ғарах "шодлик" ва бошқалар.

4. Форсий сўзлардан ташкил топган антонимлар: ошкора - пинхон, доно - нодон ва бошқалар.

5. Форсий ва арабий сўзлар зидлашуви: шодий - ғам ва бош-

Имлоси	: Талаффузи	: Маъноси	: А с а р л а р		
			: ЛН	: ЛН	: ТН
اوت	ут(т)*	майса	-	+	-
اوت	ут(т)	олов	+	+	+
اوت	ут(т)	мажлис, кеча	-	+	-
اوت	ут(т)	куй, хониш	-	+	+
اوت	ут-(т)	кечмоқ	-	+	-
اوت	ут-(т)	ютмоқ	+	-	-
چين	чин(ф)	дона	-	+	-
چين	чин(т)	рост	+	+	+
چين	чин(ф)	соч гажаги	+	-	-
چين	Чин (ф)	Хитой	-	-	+
کوک	кук(т)	фалак, осмон	+	+	+
کوک	кук(т)	куй, оҳанг	-	+	-
ير	йир(т)	куй, хониш	-	+	-
ير	ер(т)	замин	+	+	+
خطا	хато(а)	нуксон	+	-	+
خطا	Хито(а)	Хитой	-	+	+
کوی	гуй(ф)	чавгон тупи	-	+	-
کوی	куй(т)	оҳанг	-	+	+
کوی	куй(ф)	куча	-	+	+
کوی	гуй(ф)	айт, сузла	-	+	-

қалар.

6. Арабий сузлардан ташкил топган антонимлар: арш "энг ёқори осмон" – ғарш "ер юзи", ғаний "бой", муфлис "камбағал".

Диссертацияда контекстуал антонимлар ҳақида ҳам фикр юритилган. Лексик антонимлар контекстда ҳам, контекстдан ташқарида ҳам антонимик хусусиятини сақлаган бўлади. Контекстуал антонимлар эса фақат айрим контекстдагина антонимик муносабатга киришиб, ундан ташқарида бири иккинчисига зид бўлмайди²⁰. Мисалан: кундуз – лайлат ул-қадр, шахд – ханзаал ва бошқалар.

* Қавслар ичидаги т – туркий, ф – форсий, а – арабий де – макдир.

²⁰ Шукуров Р. Ўзбек тилида антонимлар. –Тошкент, 1977. –56-бет.

Номалар тилида лексик-фразеологик антонимлар ҳам ишлатилган. Масалан, номалардаги "ғойиб бўлмоқ" маъносидаги шун-қор бўл "кўринмоқ" маъносидаги пайдо ўл каби фразеологик иборалар шулар гўмласидандир.

Хуллас, номаларда қўлланган зид маъноли сўзларнинг таркибий ва маъно хусусиятлари турличадир. Номаларнинг муаллифлари зид маъноли сўзларни ҳосил қилишда сўзларнинг кўп маъноли хусусиятларидан ижобий фойдаланганлар. Бу асарлардаги зид маъноли сўзлар ўз ва ўзлашган қатлам асосида ҳосил бўлганлиги билан ҳам характерлидир.

Умумий хулосалар: I. XV асрнинг биринчи ярмида яратилган "Дахнома", "Латофатнома" ва "Таашшукнома" асарлари Алишер Навоийгача амалда бўлган ўзбек адабий тилининг ҳолатини ўзида акс эттирувчи муҳим манбалар қаторига киради.

2. Номалар тили лексикаси генетик жиҳатдан туркий, форсий ва арабий сўзлардан иборат бўлиб, уларнинг салмоқли қисмини туркий сўзлар ташкил этади. Номалар тилидаги ўзлашган сўзларнинг аксарият қисми ўзининг туркий маънодошларига эга бўлиб, уларнинг кўпчилигини муаллифлар лисоний ранг-баранглик учун ишлатган.

3. Номалар тили маънодош, шаклдош, зид маъноли ва кўп маъноли сўзларга бой бўлиб, бу жиҳатдан ҳар бир номанинг ўзига хос хусусиятлари бор. Номалардаги сўзлар муаллифлар томонидан юксак бадиий маҳорат билан ишлатилган бўлиб, ҳар бир услубий вositани (маънодош, шаклдош, зид маъноли ва кўп маъноли сўзларни) улар ўз асарининг ғоявий мазмунини ёрқин ифодалаш, қаҳрамонларнинг табиатини, рухий ҳолатини тереңроқ тасвирлаш ва, шу билан бирга, ўз ғалсафий қарашларини илгари суриш мақсадида истифода этганлар.

4. Номаларнинг муаллифлари сўзларни ўзга маъно ва шаклларда қўллаш ҳамда арабча ва форсча сўзлардан унумли фойдаланиш билан ўзбек адабий тили луғатини бойитишга салмоқли ҳисса қўшганлар.

5. XV асрдан, яъни номалар ёзилган даврдан ҳозирга қадар ўтган давр давомида ўзбек тилининг луғат бойлигида кечган ўзгаришлар барча генетик қатламлар бўйича маълум даражада ўз аксини топган: а) айрим сўзлар вазифаси жиҳатдан ўзгаришга учраган, баъзиласи унутилган; б) бир қатор сўзларда маъно ўзгариш

лари юз берган; в) баъзи сўзларнинг фонетик қиёфаси кузъий узгаришларга учраган. Лекин бу ҳол ўзбек адабий тили учунгина хос, чунки бундай сўзларнинг кўпчилиги ҳозир ҳам айрим ўзбек шевалари ёки бошқа туркий тилларда ўша маъно ва шаклларда қўлланиб келмоқда.

Диссертациянинг асосий мазмуни муаллифнинг қуйидаги мақолаларида акс этган:

1. XV аср ўзбек номаларида қадимги туркий сўзларнинг қўлланишига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. -1991, 5-сон, 47-49-бетлар.

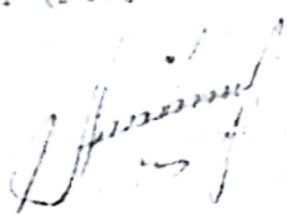
2. "Таашпуқнома" асарида синонимларнинг қўлланиши // Республика ёш филолог олимларининг анъанавий илмий конференцияси материаллари. -Тошкент, 1989, 81-82-бетлар.

3. XV аср ўзбек номаларида чолғу асбоблари ва куй номлари // Республика ёш филолог олимларининг анъанавий илмий конференцияси материаллари. -Тошкент, 1991, 105-106-бетлар.

4. XV аср ўзбек номалари тилида зид маъноли сўзларнинг таркиби ва маъно хусусиятлари // Ўзбек тилшунослигига оид тадқиқотлар: Ҷумҳурият ёш тилшуносларининг анъанавий илмий конференцияси материаллари. IV чиқиш. -Тошкент, 1992, 61-62-бетлар.

5. Номаларда шаклдор сўзлар // Ўзбек тилшунослигига оид тадқиқотлар: Ҷумҳурият ёш тилшуносларининг анъанавий илмий конференцияси материаллари. V чиқиш. -Тошкент, 1993, 55-56-бетлар.

6. Эски ўзбек тили ёдгорликларидан олинган сўзлар лугати. -Тошкент, 1989, 53-бет (Р.Ҷуманиёзов билан ҳамкорликда).

Р Е З Ю М Е

диссертации Думаева Акрама Гаффоровича на тему "Сравнительный анализ лексики языка узбекских наме XV века", представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - Национальные языки (узбекский язык)

Диссертация посвящена исследованию лексики языка староузбекских письменных памятников первой половины XV века Дах-наме, Латофат-наме и Тааштук-наме. В работе по Дах-наме и Тааштук-наме использована лондонская рукопись, хранящаяся в Британском музее в составе сборника Add. 7914, а по Латофат-наме - сводный транскрипционный текст, подготовленный и изданный Э.И. Фазыловым в книге "Ходжанди Латофат-наме" (Ташкент, 1976).

Анализ лексических особенностей языка исследуемых памятников осуществлен в плане сравнения с данными других памятников староузбекской письменности, современного узбекского литературного языка и его говоров, с привлечением материала других современных тюркских языков и древнетюркских письменных источников. Это дало возможность выявить специфические лексические особенности этих памятников и определить их место и роль в развитии староузбекского литературного языка.

Диссертация состоит из предисловия, введения, двух глав, заключения, списков условных сокращений и использованной литературы. Диссертация написана на узбекском языке. Общий объем работы составляет 132 стр. машинописи.

В предисловии диссертации определены цель и задачи исследования, его актуальность, обоснованы научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы.

Во введении даны критический обзор литературы по теме, сведения об исследуемых памятниках, приведены результаты сопоставления их рукописей с изданиями на современной узбекской письменности, показаны допущенные в этих изданиях недостатки.

Первая глава диссертации под названием "Лексические пласты языка наме" включает в себя три раздела. В первых двух разделах исследованы собственные (тюркский) и заимствованные (персидский

SUMMARY

The comparative analysis of the Uzbek names
vocabulary of the XV century
Akram Jumaev

The thesis is devoted to the investigation of the vocabulary of the old Uzbek literary monuments *Den Namah*, *Latafat Namah* and *Taashshuk Namah* written in the 1st half of the XV century. In the research work as a source for *Den Namah* and *Taashshuk Namah* the British Museum manuscripts have been used which are included into the collection Add 7914 and the transcriptional text edited by E. I. Fazilov in the book *Latafat-namah* of "Khoulandi (Tashkent, 1976) has been taken for *Latafat Namah*.

The Analysis of the lexical features of the studied literary monuments have been done in comparison aspect with the other monuments of the old Uzbek writing, the modern Uzbek language and its dialects, the materials of the other modern turkic languages and old turkic writing sources. This way of analysis has given the opportunity to reveal the specific lexical features of the studied literary monuments and define their place and role in the development of the old Uzbek literary language.

The thesis consists of introduction, two chapters, conclusion, the conventional abbreviations list and bibliography. The total volume includes 132 typing pages.

In the introduction of the thesis the purpose and problems of the investigations, its actuality are determined, scientific innovation, the theoretical and practical value of the work are substantiated.

In the introduction the critical review of the literature on the subject, the information about the studied literary monuments, the results of comparison of manuscripts

SUMMARY

The comparative analysis of the Uzbek names
vocabulary of the XV century

Akram Jumaev

The thesis is devoted to the investigation of the vocabulary of the old Uzbek literary monuments Deh Nameh, Latafat Nameh and Taashshuk Nameh written in the 1st half of the XV century. In the research work as a source for Deh Nameh and Taashshuk Nameh the British Museum manuscripts have been used which are included into the collection Add 7914 and the transcriptional text edited by E. I. Fazilov in the book "Latafat-nameh" of "Khoujandi" (Tashkent, 1976) has been taken for Latafat Nameh.

The Analysis of the lexical features of the studied literary monuments have been done in comparison aspect with the other monuments of the old Uzbek writing, the modern Uzbek language and its dialects, the materials of the other modern turkic languages and old turkic writing sources. This way of analysis has given the opportunity to reveal the specific lexical features of the studied literary monuments and define their place and role in the development of the old Uzbek literary language.

The thesis consists of introduction, two chapters, conclusion, the conventional abbreviations list and bibliography. The total volume includes 132 typing pages.

In the introduction of the thesis the purpose and problems of the investigations, its actuality are determined, scientific innovation, the theoretical and practical value of the work are substantiated.

In the introduction the critical review of the literature on the subject, the information about the studied literary monuments, the results of comparison of manuscripts